

## عملکرد سازمان چریک‌های فدایی خلق علیه حکومت پهلوی در جنگ‌های چریکی شهری

آرش نصیری زرقانی؛\* معصومه دهقان\*\*

### چکیده

مبارزات چریکی در قرن بیستم استراتژی مهم برخی سازمان‌ها و گروه‌های سیاسی در بعضی کشورها مانند چین، کوبا، الجزایر، برزیل و ایران به شمار می‌رفت. مبارزه چریکی رابطه مستقیمی با مکان جغرافیایی دارد؛ شهر و روستا عمده‌ترین این مکان‌ها برای انجام نبردهای پارتیزانی به شمار می‌روند. در ایران گروه‌هایی با اتخاذ رویکرد مسلحانه و مشی چریکی وارد عرصه مبارزه با رژیم پهلوی شدند که در میان آن‌ها سازمان چریک‌های فدایی خلق را می‌توان آغازگر این جریان در عرصه عمل قلمداد کرد. پژوهش حاضر سعی دارد با رویکرد توصیفی-تحلیلی و تکیه بر منابع اسنادی و کتابخانه‌ای به این پرسش‌ها پاسخ دهد که چه عواملی سبب شد فداییان خلق اولویت مبارزات خود را جنگ چریکی در شهر قرار دهند؟ و نتایج عملکردشان در این زمینه علیه حکومت پهلوی چه بود؟ یافته‌های پژوهش حکایت از آن دارد که عوامل عمده شکست عملیات سیاهکل، ویژگی‌های کالبدی-فضایی شهرها، محوریت گروه پویان احمدزاده در سازمان و تأثیرپذیری از الگوهای موفق مبارزات چریکی شهری در سایر کشورها به تمرکز فعالیت‌های سازمان در شهر انجامید. همچنین عملکرد سازمان نشان می‌دهد پس از انتقال فعالیت‌ها به شهر، نبردهای چریکی در چهار شیوه تهاجم، خرابکاری، اعدام انقلابی و تبلیغات مسلحانه با موفقیت بیشتری همراه شد. واژگان کلیدی: فداییان خلق، مبارزه چریکی، جنگ چریکی شهری، شهر، روستا.

\*\* کارشناسی ارشد گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

arashnasiri56@gmail.com

\* نویسنده مسئول: استادیار دانشگاه شیراز. ma.dehghan@shirazu.ac.ir

| تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۲۵ | DOI:10.29252/HSOW.5.3.99

## مقدمه

هر سازمان، گروه یا حزب سیاسی برای آغاز فعالیت‌های خود نیازمند تدوین اصول، مبانی، استراتژی و تاکتیک مشخص، جهت دستیابی به اهداف و آرمان‌های موردنظر خود می‌باشد؛ لذا این سازمان‌ها ابتدا چارچوب عقیدتی و فکری را معین کرده و سپس برای جامه عمل پوشاندن به استراتژی‌های خود، که برآمده از اصول فکری و ایدئولوژیکی هستند، مکانیسم و سازوکارهایی را طرح‌ریزی می‌کنند. از ابتدای دهه چهل شمسی و مقارن با قیام پانزده خرداد سال ۱۳۴۲ فعالیت‌های مبارزاتی علیه رژیم پهلوی وارد مرحله جدیدی شد؛ با سرکوب قیام، گروه‌هایی به وجود آمدند که راه‌حل‌های مسالمت‌آمیز و اصلاح‌گرایانه در مقابل حکومت وقت را بی‌نتیجه دانسته و معتقد به برخوردهای قاطعانه و قهرآمیز برای ضربه زدن به نظام حاکم بودند. این گروه‌ها، قیام مسلحانه را تنها راه سرنگونی رژیم و تغییر وضع موجود جامعه می‌دانستند و سعی داشتند از این طریق، نظم و امنیت را در محیط سیاسی انسان، جهت آشفته نمودن رژیم، دچار خلل کرده تا بدین وسیله مردم را برای شوراندن و خیزش نهایی آماده کنند. سازمان چریک‌های فدایی خلق در زمره این گروه‌ها قرار دارد که اعضای آن در اواسط دهه چهل فعالیت‌های خود را آغاز و به‌طور رسمی در ابتدای سال ۱۳۵۰ اعلام موجودیت کردند. هرچند این دسته از سازمان‌ها، هم از نظر ایدئولوژی و هم از نظر خط‌مشی و شیوه مبارزه نتوانستند اکثریت مردم ایران را برای سرنگونی رژیم پهلوی با خود همراه کنند اما بررسی ابعاد ایدئولوژیکی و به‌ویژه استراتژی‌ها و تاکتیک‌های مبارزاتی آن‌ها می‌تواند به جریان‌شناسی مبارزات چپ در ایران کمک شایانی کند.

بررسی‌های انجام شده بیانگر این نکته است که با وجود آثار متعدد در مورد گروه‌های چپ به‌طور اعم و سازمان چریک‌های فدایی خلق به‌طور اخص، اما پژوهش مستقلی درباره نقش مکان‌ها در نبردهای چریکی سازمان مزبور و عملکرد آن‌ها در زمینه جنگ چریکی در شهر به رشته تحریر درنیامده است؛ به همین جهت، نوشتار حاضر بنا به اهمیت موضوع در زمینه تاریخ مبارزات سیاسی معاصر در ایران، قصد دارد با مطالعه آثار و نوشته‌های منسوب به این سازمان و نیز وقایع تاریخی مرتبط، در ابتدا جایگاه مکان جغرافیایی در استراتژی‌های سازمان را بررسی کند و به این سؤال پاسخ دهد که چه عواملی سبب شد فداییان خلق، جنگ چریکی در شهر را در اولویت مبارزاتی خود قرار دهند؟ و نیز چه عملکردی در زمینه جنگ چریکی شهری علیه حکومت پهلوی از خود نشان دادند؟ مفروض چنین است که شکست عملیات سیاهکل تغییرات عمده‌ای در طرح‌ریزی مبارزات و انتخاب مکان‌های مبارزه از سوی سازمان ایجاد کرد و

انتقال فعالیت‌های سازمان به مراکز شهری سبب شد که موفقیت‌های قابل توجهی به‌ویژه در زمینه حملات چریکی، خرابکاری، اعدام‌های انقلابی و تبلیغات مسلحانه علیه حکومت را به همراه داشته باشد.

«مکان» از مفاهیم اساسی در علم جغرافیا به شمار می‌رود و هر مکان دارای ویژگی‌ها و جایگاه منحصر به فردی برای خود می‌باشد که آن را از سایر مکان‌ها متمایز می‌سازد (پوراحمد، ۱۳۹۳: ۷۷). مکان به یک واحد از فضا مثل یک شهر، استان یا کشور اطلاق می‌شود و هر مکان شرایط منحصر به فردی دارد که کارکردهای متفاوتی نیز می‌تواند داشته باشد. مثلاً یک کالبد مسطح ممکن است از حیث ارتباطی و اقتصادی و سکونتگاهی دارای فرصت باشد در حالی که همان کالبد به لحاظ دفاعی، امنیتی یا اجتماعی دچار محدودیت گردد یا دفاع و امنیت یک کالبد از دید نیروهای متخاصم دارای ارزش متفاوت باشد؛ مثلاً دفاع و امنیت یک کالبد کوهستانی یا جنگلی برای نیروهای دولتی امری مشکل و پردردسر و همراه با هزینه زیاد است در حالی که همان کالبد برای نیروهای چریکی متخاصم و ضد دولت از ارزش بالا برخوردار بوده و قدرت مبارزه‌ای آن را با نیروهای دولتی افزایش می‌دهد (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۱۶۳).

اصطلاح جنگ چریکی در طول جنگ‌های ناپلئونی وارد فرهنگ لغت مدرن شد. این گونه از جنگ، به معنای روشی است که توسط گروه‌های کوچکی از افراد به‌طور نامنظم انجام می‌شود. هدف استراتژی چریکی کنترل قلمرو نیست؛ بلکه عملیات ضربه، فرار و کمین برای از بین بردن کنترل دولت بر قلمرو و جمعیت و به‌طور کلی حاکمیت انجام می‌شود. نیازهای تسلیحاتی چریک‌ها به سلاح‌های سبک محدود می‌شود بنابراین، جنگ چریکی نسبتاً ارزان می‌باشد، اگرچه مقابله با آن برای دولت بسیار هزینه‌بر است. هدف چریک‌ها تحمیل هزینه‌هایی به دشمن از نظر از دست دادن سربازان، تدارکات، زیرساخت‌ها و آرامش خاطر است (Kalyanaraman, 2003: 173).

کاربرد تاکتیک‌های جنگ چریکی نظیر «بزن و فرار کن»، «تله و کمین انداختن» و دیگر واکنش‌هایی از این قبیل که به‌طور طبیعی در جنگ به کار می‌آید، همان قدمت جنگ سیاسی را داراست. جنگ‌های نامنظم با توجه به موقعیت‌های گوناگون جغرافیایی و در زمان‌های مناسب صورت می‌گرفته است (عزتی، ۱۳۹۳: ۳۳). همه نظریه پردازان و مفسران جنگ‌های چریکی بر اهمیت عوامل جغرافیایی در تعیین نتیجه تأکید ورزیده‌اند. این مسئله متضمن به کارگیری وسیع ویژگی‌ها و عوارض مختلف زمین است. به‌طور کلی اهمیت کاربردی

جغرافیا برای تضمین موفقیت عملیات، ضروری پیش‌بینی شده است. آنچه از اسناد عملیات پارتیزانی به دست آمده، نشان می‌دهد که پارتیزان‌ها موفقیت‌های خود را عموماً مرهون تحرک‌پذیری و استفاده درست از عوامل جغرافیایی و هم‌فکری و همدردی با مردم غیرنظامی، که به‌عنوان ابزارهای حمایتی از آنان نام برده‌اند، می‌دانسته‌اند (همان: ۳۸-۳۶).

در جنگ چریکی گروه‌های کوچکی از نیروهای نامنظم، آزادانه در شهر و حومه آن حرکت می‌کردند و با اقدامات موجود در محل می‌جنگیدند (Howard, 1972: 233). اصطلاح جنگ چریکی به مجموعه خاصی از تاکتیک‌های نظامی از جمله حملات شبانه، حملات ضربه و فرار، عقب‌نشینی استراتژیک و کمین اشاره می‌کند. تاکتیک‌های چریکی مبتنی بر محیط شهری و روستایی، تاریخ نظامی را فرا گرفته است (Stibbe, 2013: 1). چریک در دو مکان عمده شهر و روستا فعالیت می‌کند که یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین گونه‌های این نوع مبارزه، در شهرها رخ می‌دهد.

چریک شهری یک هدف سیاسی را دنبال می‌کند و فقط به دولت، سرمایه‌داران بزرگ و امپریالیست‌های خارجی، به‌ویژه آمریکایی‌های شمالی حمله می‌کند. چریک شهری دشمن سرسخت دولت است و به‌طور سیستماتیک به مقامات و مردانی که بر کشور تسلط دارند و اعمال قدرت می‌کنند آسیب وارد می‌کند. وظیفه اصلی چریک‌های شهری منحرف کردن، فرسودگی، تضعیف روحیه نظامی‌ها، دیکتاتوری نظامی و نیروهای سرکوبگر آن و همچنین حمله و نابودی ثروت و دارایی نهادها و نیروهای امپریالیستی است، لذا یک چریک بایستی ثروت سرمایه‌داران بزرگ را به نفع جبهه خود مصادره کند (Marighella, 2008: 20).

چریک باید از نزدیک با زمینی که در آن فعالیت می‌کند آشنا باشد. آنچه اهمیت دارد، دانستن هر راهی است که یک چریک می‌تواند از آن استفاده کند، هر مکانی که می‌تواند مخفی شود و دشمن را در گمراهی خود رها کند. چریک‌های شهری اگر زمین را خوب بشناسند، می‌توانند به‌راحتی از دست پلیس فرار کنند یا آن‌ها را در یک تله یا کمین غافلگیر کنند (Williams, 1989: 8). بن‌بست‌ها و نقاط باریک، تنگه‌ها، خیابان‌های در حال تعمیر، نقاط تحت کنترل پلیس، مناطق نظامی و خیابان‌های بسته، ورودی و خروجی تونل‌ها و راه‌هایی که دشمن می‌تواند آن‌ها را ببندد، معابر فرعی و... همه این‌ها باید به‌طور کامل شناخته و مطالعه شوند تا از خطاهای مهلک جلوگیری گردد (Marighella, 2008: 26). شیوه‌های عملی چریک شهری شامل موارد زیر می‌شود:

۱) حمله، ۲) نفوذ و یورش ناگهانی، ۳) اشغال، ۴) کمین و تله‌گذاری، ۵) تاکتیک‌های خیابانی، ۶) اعتصاب، ۷) ترک خدمت و مصادره اسلحه، مهمات و مواد منفجره، ۸) آزاد کردن زندانیان سیاسی، ۹) اعدام انقلابی، ۱۰) بازداشت انقلابی-آدم‌ربایی، ۱۱) خرابکاری، ۱۲) تروریسم، ۱۳) تبلیغ مسلحانه، ۱۴) جنگ روانی (مارینگلا، ۱۳۴۸: ۳۱). که در ادامه پژوهش به چهار مورد شامل: حمله، خرابکاری، اعدام انقلابی، تبلیغ مسلحانه که روند مبارزات و عملکرد سازمان به آن‌ها وابسته بود را مورد بحث قرار خواهیم داد.

به‌عنوان پیشینه پژوهش باید ذکر کرد که درباره سازمان چریک‌های فدایی خلق تحقیقاتی صورت گرفته که در برخی از آن‌ها تمرکز بر خود سازمان بوده و برخی دیگر به کلیت جریان چپ پرداخته‌اند و در بخش‌هایی از آن سازمان مذکور را بررسی کرده‌اند؛ اما نکته حائز اهمیت این است که هیچ‌کدام از تحقیقات پیشین، به‌طور مستقل به بررسی فعالیت‌های سازمان در مناطق شهری و روستایی و بررسی عملکرد سازمان در زمینه جنگ چریکی شهری نپرداخته‌اند. صدرشیرازی (۱۳۹۵)، در کتابی تحت عنوان «سازمان چریک‌های فدایی خلق» روند شکل‌گیری سازمان و بسترهای فکری و ایدئولوژیکی آن و همچنین فعالیت‌های مبارزاتی گروه‌های منشعب فداییان خلق را از بدو تأسیس تا یازدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری در ایران مورد مطالعه قرار داده است. آنچه از این اثر برای نوشتار حاضر دارای اهمیت است مطرح کردن بحث‌های سازمان در زمینه تقدم و تأخر فعالیت‌های چریکی در شهر یا روستا می‌باشد. حسنی (۱۳۸۸) در پایان‌نامه خود تحت عنوان «مبانی نظری سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران در دوران محمدرضا پهلوی» علاوه بر مطالعه پیشینه مبارزات مسلحانه و چریکی در ایران و نیز انقلاب‌های حاصل این‌گونه فعالیت‌ها در نمونه‌های دیگر کشورهای جهان، به مبانی مبارزات مسلحانه سازمان چریک‌های فدایی خلق پرداخته و عوامل مؤثر بر اتخاذ و تدوین استراتژی‌های سازمان و فعالیت‌های آن را مورد بررسی قرار داده و در این میان اشاراتی نیز به مبارزات شهری و روستایی سازمان در نواحی مختلف کشور و اساس مکان‌گزینی برای مبارزه داشته است. نادری (۱۳۸۷)، در کتاب دو جلدی خود با عنوان «چریک‌های فدایی خلق» به کمک اسناد و مدارک موجود به‌ویژه اسناد به‌جامانده از ساواک، توانسته است شرح دقیق و مفصلی از ابعاد گوناگون سازمان از ابتدا تا فعالیت آن‌ها در خارج از کشور پس از پیروزی انقلاب اسلامی را ارائه دهد که در این‌بین شرح فعالیت‌های سازمان قابل توجه می‌باشد. همچنین به‌طور ویژه به‌عنوان داده دست اول، می‌توان به نوشته‌های حمید اشرف در کتاب‌های «تحلیل

یک سال مبارزه چریکی در شهر و کوه» (۱۳۵۰)، «جمع‌بندی سه‌ساله» (۱۳۵۷) و «حماسه سياهکل» (۱۳۹۸) و کتاب مسعود احمدزاده تحت عنوان «مبارزه مسلحانه هم استراتژی هم تاکتیک» (۱۳۵۸) اشاره کرد که ضمن بررسی فعالیت‌های مبارزاتی و استراتژی‌های سازمان، بحث تأثیر مکان جغرافیایی بر مبارزات و جنبه استراتژیکی و تاکتیکی آن را شرح داده‌اند و همچنین نشریات وابسته به سازمان به‌خصوص «نبرد خلق» و «۱۹ بهمن» و جزوات سازمان مانند «آموزش‌هایی برای جنگ چریکی در شهر» در مسیر این پژوهش مورد مطالعه و بررسی قرار گرفتند.

### پیدایش سازمان چریک‌های فدایی خلق

این سازمان که تا سال ۱۳۵۰ عنوان فوق را نداشت، از دو گروه جداگانه‌ای که پیشینه‌شان به اواسط دهه ۱۳۴۰ بازمی‌گشت، تشکیل شد. گروه نخست، در سال ۱۳۴۲ توسط چند دانشجوی دانشگاه تهران، بیژن جزنی، حسن ضیاظریفی، عباس سورکی، علی‌اکبر صفایی فراهانی، محمد آشتیانی و حمید اشرف تأسیس شد و گروه دوم سازمان فدایی را دو دانشجوی مشهدی مقیم تهران به نام‌های امیر پرویز پویان و مسعود احمدزاده تشکیل می‌دادند. این دو گروه در سال ۱۳۴۹ با هم ادغام شدند و گروه نخست [که به «جزنی - ضیاظریفی» شهرت یافتند] «تیم روستایی» و گروه دوم [پویان - احمدزاده] «تیم شهری» این سازمان جدید را به‌وجود آوردند (آبراهامیان، ۱۳۸۴: ۵۹۶).

این دو گروه پایه‌گذار جنبشی بودند که به‌موازات جریان چپ سنتی (مانند حزب توده)، بینشی نو از مبارزه ارائه کردند. طرح دیدگاه‌های چپ رادیکال، ماهیت مستقلی به این جریان بخشید که هم الهام‌بخش نیروهای اجتماعی در مبارزه شد؛ هم با به حاشیه راندن عناصر چپ سنتی تا مدتی بر روند جریان مبارزاتی چپ حاکم گشت. ریشه‌های فکری هر دو جریان در اصل بر بنیاد مارکسیسم - لنینیسم بود، اما فداییان در عین وفاداری به این آموزه‌ها، نظریات کسانی چون مائو و دیگران را با هم درآمیختند که وجه تمایز آن‌ها از توده‌ای‌ها در برداشت از نظام سیاسی ایران و ماهیت دستگاه حاکمه بود (قدسی‌زاد و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۴۱).

سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران در فروردین سال ۱۳۵۰ با صدور اعلامیه‌ای اعلام موجودیت کرد؛ جمعیتی که با ایدئولوژی مارکسیسم - لنینیسم بر استراتژی و مشی سرنگونی رژیم از طریق همگانی کردن مبارزه مسلحانه تأکید داشت (احمدی حاجیکلائی، ۱۳۸۷: ۲۹۱). سازمان چریک‌های فدایی خلق، با مبارزه «سیاسی و فرهنگی» - به شیوه مبارزه حزب

توده که از آن به «تئوری بقا» یاد می‌کند - مخالف و معتقد است در شرایطی که کوچک‌ترین امکانی برای مبارزه سیاسی علیه رژیم دیکتاتوری و سرکوبگر وجود ندارد، مبارزه مسلحانه مناسب‌ترین شیوه است. سازمان ضمن تأیید فراهم بودن شرایط عینی انقلاب - به علت وجود تضاد طبقاتی و ستم سرمایه‌داری - معتقد است شرایط ذهنی انقلاب را نه فعالیت سیاسی و فرهنگی، بلکه مبارزه مسلحانه فراهم می‌کند (سام‌دلیری و شهبازی، ۱۳۹۱: ۱۱). البته از سوی دیگر، طرفداران حزب توده، سازمان انقلابی کمونیستی ایران (ساکا)، گروه طوفان و سایر گروه‌های مشابه نیز اعتقادی به مبارزه مسلحانه نداشتند و حتی آن را برخلاف اصول مارکسیسم می‌دانستند.

بروز جنبش‌های انقلابی کوبا، ویتنام، الجزایر، چین و آلبانی به تدریج به رشد تمایلات قهرآمیز فداییان خلق کمک کرد. پیروزی‌های چند جنبش انقلابی در سراسر جهان، جوانان را متقاعد ساخته بود که جنگ چریکی تنها راه رهایی از سلطه استعمار و استبداد است (حسن‌زاده، ۱۳۸۳: ۴۶-۴۷). در این میان پیروزی‌های به‌دست‌آمده در کوبا و الجزایر را می‌توان شاهبیت این تحولات دانست. وقوع انقلاب کوبا با توجه به برخی شباهت‌های این رژیم با حکومت وقت ایران و نیز به واسطه برخی جذابیت‌های این قیام، به شدت بر برخی مبارزان ایرانی تأثیر گذاشت. شباهت‌های جامعه الجزایر با ایران و نیز انقلاب این کشور را به عنوان الگویی برای مبارزات گروهی از جوانان کشور مطرح کرد (صدرشیرازی، ۱۳۹۵: ۲۵).

نقطه آغاز فعالیت‌های این سازمان و اساساً جنبش مسلحانه در ایران را باید در عملیات سیاهکل (۱۹ بهمن ۱۳۴۹) جستجو کرد. کمی پس از این عملیات، دیگر گروه‌های زیرزمینی نیز موجودیت خود را اعلام کردند. فداییان نیروهای شاه را درگیر اقدامات چریکی فشرده، عمدتاً شهری، از جمله قتل کسانی که در سرکوب‌ها مشارکت داشتند، سرقت از بانک و بمب‌گذاری در مراکز قدرت رژیم کردند (بهرروز، ۱۳۸۴: ۱۲۰). این فعالیت‌ها هرچند تا پیروزی انقلاب ادامه داشت اما می‌توان نقطه اوج مبارزات چریکی شهری سازمان را اوایل دهه پنجاه دانست و به‌حق سال ۱۳۵۳ را سال عملیات و ترورهای سازمان نام نهادند چراکه بیشترین فعالیت‌های چریکی سازمان در این سال به وقوع پیوست که در ادامه این نوشتار به آن‌ها خواهیم پرداخت.

## مکان‌های جغرافیایی از دیدگاه فداییان خلق

چریک‌های فدایی از معدود گروه‌های سیاسی مخالف رژیم پهلوی بودند که برای مکان‌ها و محیط‌های جغرافیایی جهت مبارزه اهمیت زیادی قائل بودند. این اهمیت از آن جهت بود که چریک وابسته به مکان است و مبارزه چریکی بایستی با در نظر گرفتن محیط صورت گیرد.

نبرد چریکی در حیطه مبانی نظری بر دو ایده اصلی استوار است؛ گروهی نبرد چریکی را بر پایه شروع نبرد از روستا، آزادی روستاها با کمک دهقانان و سپس محاصره و آزادی شهرها از راه روستاها می‌دانند، به‌عنوان نمونه مبارزات مائو تسه دونگ در چین و کاسترو و چه‌گوارا در کوبا؛ و در مقابل این اندیشه، برخی عقیده دارند که مبارزه عمدتاً بر پایه کار شهری و نبرد چریک شهری است و مبارزه شهری می‌تواند آزادی حقیقی را به ارمغان آورد (حسنی، ۱۳۸۸: ۱) که انقلاب برزیل نمونه بارز آن از دیدگاه گروه دوم است. به‌این ترتیب دو مکان عمده در اندیشه‌های چریکی فداییان خلق در نظر گرفته می‌شود: روستا - که از آن تحت عنوان «کوه» نیز یاد می‌شد- و شهر. این امر تنها در مورد این سازمان صدق نمی‌کند بلکه در مبارزات چریکی دیگر کشورهای انقلابی نیز این تقسیم‌بندی دوگانه بر محور شهر و روستا قابل مشاهده است؛ مثلاً در جنگ انقلابی کوبا که به رزمندگان کوه افراد «سیرا» و به رزمندگان شهر افراد «لائو» می‌گفتند (اشرف، ۱۳۹۸: ۴۵).

مسعود احمدزاده از اعضای بنیان‌گذار سازمان می‌نویسد: «ما با تجزیه و تحلیل شرایط ایران به این نتیجه رسیده بودیم که وظیفه هر گروه انقلابی، آغاز مبارزه مسلحانه چه در شهر و چه در روستاست. با این اعتقاد بود که چریک‌های فدایی خلق دست‌اندرکار تدارک مبارزه چریکی در شهر و روستا شدند» (احمدزاده، ۱۳۵۸: ۱۹). حتی در ماده چهارم اساسنامه مصوب سال ۱۳۶۴ چریک‌های فدایی خلق درباره تیم چریکی آمده است: «تیم چریکی تشکیلات پایه‌ای سازمان بوده و در شهر و روستا، مرکب از اعضا، پیش‌عضوها و هواداران حرفه‌ای سازمان است» (اساسنامه، ۱۳۶۴: ۳).

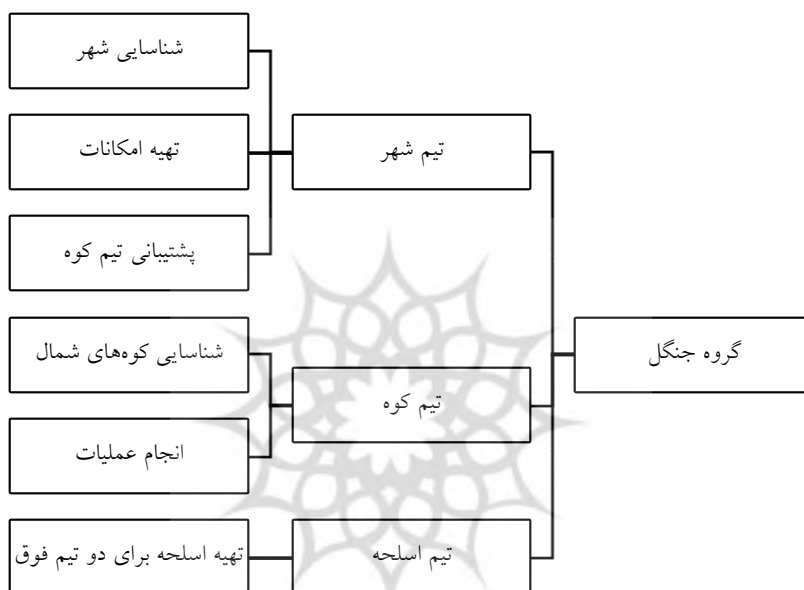
گروه جنگل که نقطه آغاز سازمان و بانی عملیات سیاهکل بود، جهت انجام این عملیات، فعالیت جدی خود را آغاز نمود و برای این امر سه تیم در نظر گرفت:

۱. تیم شهر،
۲. تیم کوه،
۳. تیم اسلحه (شکل ۱).



| عملکرد سازمان چریک‌های فدایی خلق علیه حکومت پهلوی ... | ۱۰۷

تیم شهر وظیفه شناسایی شهر و نقاط آسیب پذیر آن و نیز تهیه امکانات لازم برای مبارزه شهری و نیز پشتیبانی تیم کوه را برعهده داشت؛ تیم کوه، شناسایی کوه‌های شمالی کشور را در محور توجه داشت و تیم اسلحه، وظیفه تهیه اسلحه برای استفاده دو تیم دیگر را برعهده داشت (صدرشیرازی، ۱۳۹۵: ۶۸).



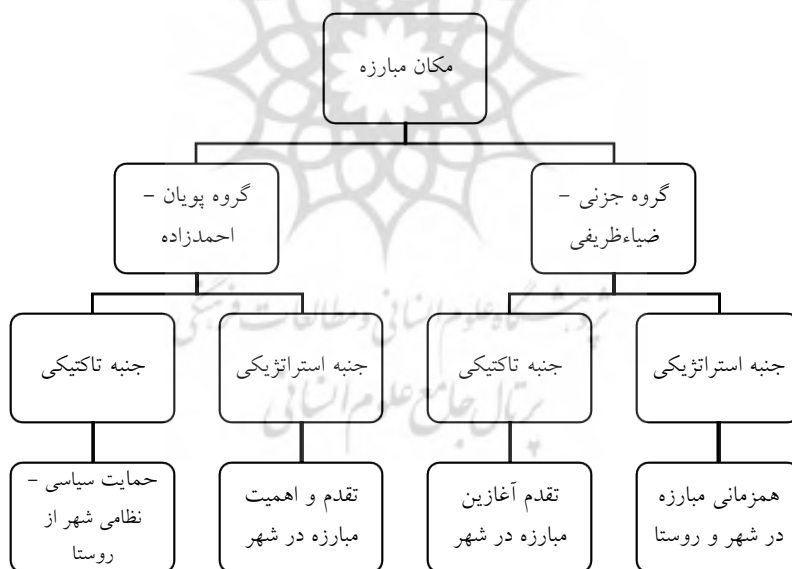
شکل ۱: تیم‌های عملیاتی گروه جنگل (ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۰).

با شکست عملیات سیاهکل در ۱۹ بهمن ۱۳۴۹، محور فعالیت‌ها در آغاز دهه پنجاه به شهر منتقل شد اما پیش از ورود به بحث عملکرد سازمان در شهرها، بحث تقدم این دو مکان برای مبارزه بسیار حائز اهمیت است که مبارزه ابتدا باید در شهر آغاز شود یا در نواحی روستایی؟

### تقدم و تأخر مبارزه در شهر و روستا

پیش‌تر گفته شد که فدایی‌ها از دو گروه «جزنی - ضیاء‌ظریفی» (که بعد گروه جنگل را تشکیل دادند) و «پویان - احمدزاده» تشکیل شدند. میان این دو دسته برای بحث تقدم مکان

مبارزه، اختلاف نظر وجود داشت به این صورت که گروه احمدزاده با تکیه بر تجارب و تئوری انقلاب برزیل پیشنهاد سازماندهی جنگ چریکی شهری را می‌داد و معتقد بود که جنبش باید اول در شهر دور بگیرد و سپس مبارزه به‌طور عمده از شهر به روستا منتقل گردد؛ چراکه از این طریق و با توجه به امکانات بیشتر در شهر، مقابله با نیروهای انتظامی دشمن نیز بهتر انجام می‌گیرد. ولی گروه جزنی پیشنهاد آغاز مبارزه هم‌زمان در شهر و روستا را می‌داد (شکل ۲). حمید اشرف از اعضای گروه جزنی در این زمینه اظهار می‌کند: «دلیل ما خصلت تبلیغی مبارزه مسلحانه در آغاز کار بود. ما معتقد بودیم که کار در شهر و روستا در صورت امکان باید شروع شود. البته به تقدم عملیات در شهر معتقد بودیم ولی این تقدم از نظر ما فقط جنبه تاکتیکی داشت و به‌منظور آماده کردن افکار عمومی برای جذب و تأثیرپذیری بیشتر از عمل کوه بود. در حالی که این تقدم زمانی از نظرگاه رفقای گروه احمدزاده، جنبه استراتژیک داشت» (اشرف، ۱۳۵۷: ۹۷).



شکل ۲: تقدم مکانی مبارزه از دیدگاه دو گروه فدایی خلق (ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۰)

نکته حائز اهمیت در اینجا دو اصطلاح مهم «استراتژی» و «تاکتیک» می‌باشد که شایسته است به تفاوت بنیادین آن‌ها توجه شود. گاهی پیش می‌آید برخی این دو اصطلاح را یکسان

می‌پندارند اما از نظر ماهیت تفاوت‌های آشکاری با یکدیگر دارند. استراتژی به تعیین اهداف، سیاست‌ها و برنامه‌ها در تمام سطوح فعالیت مربوط می‌شود، در صورتی که تاکتیک‌ها تدابیر جنگی برای رسیدن به هدفی خاص هستند و از استراتژی متمایز می‌باشند؛ زیرا کم وسعت بوده، اهمیت کمتری برای پیامد نهایی یک جنگ داشته و در واقع فعالیت‌هایی هستند که بخشی از هدف بزرگ‌تری را تشکیل می‌دهند (لطفیان، ۱۳۹۳: ۱۸-۱۷).

در جریان بحث‌های دو گروه، صفایی فراهانی (از گروه جزئی) که در حال تدارک و سازماندهی دسته متحرک پارتیزانی در کوه بود، بیش از اندازه بر نقش کوه تأکید می‌کرد و تأکیدات عباس مفتاحی (از گروه احمدزاده) مبنی بر تقدم مبارزه شهر بر کوه را به حساب کم بها دادن وی به کوه و روستا می‌گذاشت (صدرشیرازی، ۱۳۹۵: ۱۰۶). عباس مفتاحی در بازجویی ۷۷ صفحه‌ای خود برای ساواک نوشت: «شب به خانه صفایی فراهانی رفته بودم. سر صحبت با صفایی باز شد و موضوع اصلی بحث ما بر سر رابطه شهر و کوه و به‌طور کلی مشی مبارزه مسلحانه بود... اعتقاد کلی او مبارزه در کوه بود. در آن موقع او اصلاً مبارزه در شهر را قبول نداشت. استدلال او این بود که قدرت دستگاه در کوه ضعیف است ولی در شهر به‌طور کامل قدرتمند و مسلط است. من استدلالم برعکس بود. من می‌گفتم که استتار در شهر تهران به دلیل کثرت جمعیت و شلوغی آن امکان‌پذیر است، او این مسئله را قبول نداشت» (نادری، ۱۳۸۷: ۱۵۷).

بنا به تحلیل گروه احمدزاده، مبارزه چریکی در کوه آنگاه می‌بایست آغاز شود که شهر فعالیت خود را شروع کرده و بقای نسبی خود را تضمین کرده باشد (همان: ۱۷۰-۱۶۹). احمدزاده در کتاب «مبارزه مسلحانه هم استراتژی هم تاکتیک» می‌نویسد: «ما گرچه مبارزه مسلحانه را امری ناگزیر می‌دانستیم، منتهی معتقد بودیم که تحولات به نقش شهر و پرولتاریا اهمیت بیشتری بخشیده و روستا چون قبل نمی‌تواند پایگاه انقلاب باشد» (احمدزاده، ۱۳۵۸: ۲۳). از دیدگاه این گروه، به این دلیل که روستا به‌تنهایی توانایی حرکت انقلابی ندارد نیازمند پیش‌زمینه‌ای است که توسط چریک شهری فراهم می‌شود.

گروه احمدزاده سازماندهی کار کوه را عملی نمی‌دانست و معتقد بود که تنها با انرژی ذخیره شده ناشی از جنگ شهری می‌توان کار کوه را سازمان داد (اشرف، ۱۳۵۰: ۱۰). شرایط شهر در زمینه تضاد طبقاتی و فشار سیاسی که همواره بر مقدار آن افزود می‌شد، این تفکر را میان گروه پویان - احمدزاده قوت می‌بخشید که شهر بیشتر می‌تواند در مسیر انقلابی شدن جامعه گام بردارد. علاوه بر این، وجود امکانات و فضای کافی برای استتار و پوشش

در مقابل نیروهای پلیسی و امنیتی در شهرها، و همچنین ایجاد تنوع در عملیات‌های گوناگون، گروه احمدزاده را بیشتر به سمت فعالیت در شهر سوق می‌داد.

شهر می‌تواند نیازهای فنی، تبلیغاتی و تدارکاتی جنبش روستایی را تأمین کند و جنبش روستایی می‌تواند کادرهایی را که در شهر امکان ادامه مبارزه را ندارند به خود جذب کند و با اجرای عملیات مسلحانه قوای دشمن را در مناطق وسیعی به خود مشغول دارد و این مناطق را وسیعاً سیاسی نماید و همچنین جنبش چریک شهری با برهم زدن نظم موجود شهرها قسمتی از قوای دشمن را تجزیه کرده سیستم عصبی دشمن را که اساساً در شهرهای بزرگ متمرکز است مورد آسیب قرار دهد (اشرف، ۱۳۵۷: ۱۰).

البته در این میان، مبارزه چریکی در شهر مشکلاتی نیز به همراه داشت که اهم آن‌ها عبارت بود از:

الف) پیچیدگی فنی تاکتیک‌های چریک شهری، به طوری که در این مبارزه هر چریک باید به مثابه یک کماندوی ورزیده عمل کند. در این صورت میرهن است که کارگران و دیگر زحمتکشان شهری که آموزش کافی ندیده‌اند نمی‌توانند این تاکتیک‌ها را به کار ببرند.

ب) بزرگ‌ترین شهرهای ایران در آن مقطع نیز ظرفیت محدودی برای جا دادن چریک‌ها را داشتند به گونه‌ای که نیروی چریک در تهران، نمی‌تواند از یک نیروی چند صد نفری و با اطفیان مستقیم خود یک نیروی هزار تا دو هزار نفری، تجاوز کند.

ج) سیطره نیروهای پلیسی و امنیتی رژیم در شهر بسیار بیشتر از روستاها بود.

در مقابل این محدودیت‌ها مبارزه مسلحانه در کوه از این نظر که عناصر ساده می‌توانستند به مبارزه روی آورند و تحت فرماندهی افراد باتجربه آموزش ببینند و در عملیات‌ها شرکت کنند دارای مزیت بود و به همین دلیل گروه جزئی معتقد بود که مبارزه مسلحانه در کوه و خارج از شهر است که توده‌ای می‌شود (نوزده بهمن، ۱۳۵۵: ۶۸-۶۷).

شکست عملیات سياهکل، سهم زیادی در تجدیدنظر سازمان داشت و آن‌ها را بر این اعتقاد راسخ کرد که کار مبارزه بایستی در شهر آغاز شود و اوج گیرد. علاوه بر این، تأثیرپذیری از الگوهای موفق مبارزه چریکی در کشورهای مهمی چون برزیل و به نوعی کوبا توانست افراد را متقاعد سازد که با توجه به شرایط اجتماعی ایران، می‌توان مبارزات را در محیط شهری به نحو مطلوب‌تری پیش برد. چنانچه احمدزاده چنین نتیجه می‌گیرد که «تجربیات خلق‌های آمریکای لاتین و تجربیات خلق‌های خود ما نشان داده‌اند که یک مبارزه چریکی در روستا، بدون حمایت سیاسی - نظامی شهری و کار سیاسی - نظامی نیروهای

شهری پیروز نخواهد شد» (احمدزاده، ۱۳۵۸: ۵۸). محیط شهری این پتانسیل را دارد که چریک در آن به سهولت بتواند استتار کند و به فعالیت‌های پارتیزانی مانند «حملات ناگهانی»، «بزن و فرار کن»، «تله و کمین انداختن»، «ترور»، «اعدام انقلابی»، «تبلیغ مسلحانه»، «جنگ روانی» و دیگر موارد که پیش‌تر در مبانی نظری به آن‌ها پرداخته شد، مبادرت ورزد؛ به عبارتی دیگر، ویژگی‌های کالبدی - فضایی شهرها میدان عمل مناسبی را برای چریک مهیا می‌کرد و چریک می‌توانست از این موقعیت برای مقاصد خود بهره‌بردار؛ اما عامل دیگری که در این میان بی‌تأثیر نبود، محوریت گروه پویان - احمدزاده در سازمان بود (شکل ۳)؛ چراکه بسیاری از افراد گروه جزئی - ضیاظرفی که اصالت مبارزه را به روستا می‌دادند، دستگیر شده بودند و به همین دلیل گروه احمدزاده که به فعالیت‌های شهری اعتقاد بیشتری داشت، به سازماندهی نیروها و شکل‌دهی سازمان پرداخت.

چنانکه نادری در کتاب خود تحت عنوان «چریک‌های فدایی خلق» (۱۳۸۷) معتقد است که حتی تأسیس سازمان براساس وحدت دو گروه مذکور سخن چندان دقیقی نیست؛ زیرا هنگام ادغام در سال ۱۳۵۰، از گروه جزئی فقط چند تن باقی مانده بودند درحالی‌که گروه دیگر دارای سازمانی به نسبت منسجم، مطالعاتی منظم و کادری قابل توجه بود (نادری، ۱۳۸۷: ۲۷).



شکل ۳: علل اولویت بخشی سازمان به عملیات‌های چریکی در شهر (ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۰)

## وضعیت کلی شهرهای ایران از منظر فداییان خلق

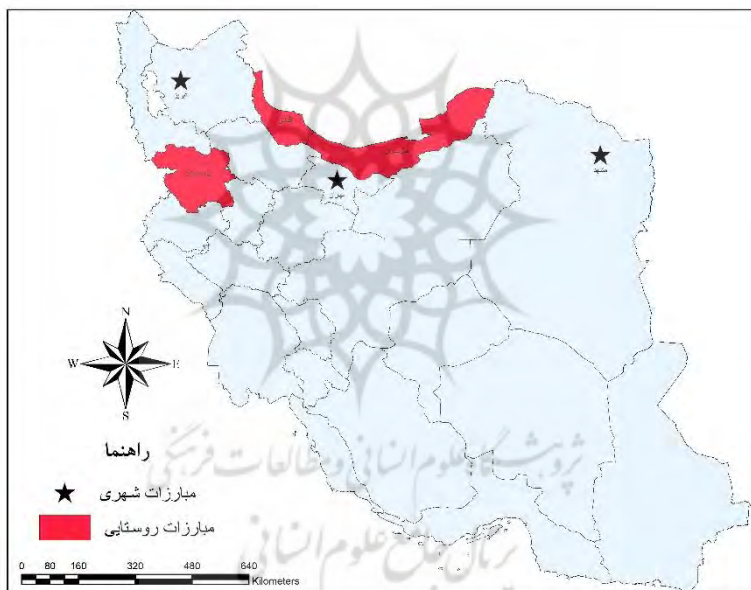
در ایران با رشد بخش صنعت، توجه به شهرها و قطب‌های رشد افزایش یافت و در مقابل سبب کم‌اهمیت شدن نواحی روستایی شد. در این دوره شاهد بیشترین مهاجرت روستائیان به شهر هستیم که تبعات آن نه تنها گریبان روستاها را گرفت، بلکه شهرها را گرفتار بسیاری نابسامانی‌ها از جمله تراکم شدید جمعیت، گسترش حاشیه‌نشینی، اختلافات طبقاتی گسترده، افزایش بزهکاری‌های اجتماعی و... کرد.

جزئی شرایط اقتصادی و اجتماعی شهرهای ایران را این‌گونه توصیف می‌کند: «زحمتکشان شهر در زیر فشار شدید فقر، نداری، مرض و بیکاری در بدترین شرایط زندگی می‌کنند و استبداد شدید و بی‌رحمانه حلقوم آن‌ها را می‌فشارد. به هرگونه فعالیت سندیکایی کارگری به خشونت‌آمیزترین وجهی پاسخ داده می‌شود. محیط کارخانه‌ها تبدیل به محیط پلیسی بسیار خشن و شدیدی شده است که به طبقه کارگر کوچک‌ترین امکان برای بیان خواست‌های خود نمی‌دهد. وضع سایر قشرهای اجتماعی شهر نیز کوچک‌ترین تغییری با گذشته نکرده است و همه اقشار شهر زیر چکمه‌های خشن‌ترین دیکتاتوری و محیط پلیسی رنج می‌کشند. بحران اخلاقی و اجتماعی شهرها را فرا گرفته است. نیروی بزرگی از جوانان به انحرافات گوناگون کشیده می‌شوند؛ آمار جنایت، دزدی و قاچاق مواد مخدر دائماً رو به افزایش است و رژیم شاه عاجز از حل این مشکلات است، با وجود همه جارو و جنجال‌ها هزینه زندگی همچنان کمرشکن باقی مانده و سطح زندگی توده مردم در وضع رقت‌باری قرار دارد» (جزئی، ۱۳۴۶: ۱۸).

## عملکرد مبارزات چریکی سازمان در شهر

چریک شهری به‌طور مشخص در تهران و به‌طور نسبی در چندین شهر بزرگ دیگر می‌توانست وجود داشته باشد (احمدزاده، ۱۳۵۸: ۵۹). گروه‌های چریکی در سه شهر بزرگ کشور استقرار داشتند: شاخه‌های تبریز به مسئولیت علیرضا نابدل، مشهد به مسئولیت امیرپرویز پویان و تهران به مسئولیت مسعود احمدزاده (شکل ۴). قطعاً همه شهرهای ایران ظرفیت لازم برای جنگ چریکی در شهر را ندارند. احمدزاده در این زمینه اشاره می‌کند: «آیا شهرهای کردستان برای فعالیت چریک شهری نقاطی مناسبند؟ مسلماً خیر. پایگاه انقلابیونی که در کردستان مستقرند و می‌خواهند دست به مبارزه مسلحانه بزنند عمدتاً باید در روستا قرار داشته باشد... همین‌طور است در مورد انقلابیونی که در مناطق شمالی کشور،

آذربایجان و غیره مستقرند. اصلاً شهری که در ایران به‌طور مشخص برای فعالیت وسیع چریک شهری مناسب باشد تهران است. چندین شهر بزرگ دیگر چون اصفهان و تبریز و مشهد و غیره به‌طور نسبی و تا اندازه‌ای محدود مناسب‌اند» (احمدزاده، ۱۳۵۸: ۵۸). اهمیت تهران جهت نبرد چریک شهری هم از نظر استراتژیکی پراهمیت بود و هم از نظر تاکتیکی؛ اول این که تهران مرکز سیاسی - اداری کشور است و بدون شک هرگونه حرکت و مبارزه در آن سبب انعکاس خبری گسترده شده و می‌توانست اقتدار و آرایش نیروهای انتظامی شهر را برهم زند؛ درثانی، فاصله کم تهران با نواحی شمالی کشور می‌توانست به سهولت، مبارزات در روستاها را تحت پوشش خود قرار دهد.



شکل ۴: مراکز عمده مبارزات چریکی در کشور (ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۰)

همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد، چریک شهری برای موفقیت در عملیات‌ها نیاز دارد محیط خود را به خوبی بشناسد و این امر برای فداییان خلق نیز واجد اهمیت بوده است: «هدف ما از شهرشناسی آشنایی با مسیرها و خیابان‌بندی شهر و کوچه‌پس‌کوچه‌هاست. همچنین هدف ما این است که مواضع استقرار نیروهای دشمن را در شهر بشناسیم. این شناسایی‌ها به ما امکان

می‌دهد که در هر شرایطی بتوانیم خود را از خطر برهانیم و با استفاده از شناسایی قبلی که از مناطق مختلف شهر داریم از منطقه خطر خارج شویم» (چریک‌های فدایی خلق، ۱۳۵۳: ۱۸). در بخش مبانی نظری، به شیوه‌های عمل چریک شهری که چهارده مورد را دربرمی‌گرفت اشاره شد و ذکر گردید که در این پژوهش با توجه به فعالیت‌های سازمان چریک‌های فدایی خلق، چهار مورد تهاجم، خرابکاری، اعدام انقلابی و تبلیغات مسلحانه پرداخته خواهد شد؛ اکنون برای بررسی جنگ چریکی شهری سازمان به این چهار مورد می‌پردازیم.

### الف) تهاجم

بعضی از حملات بایستی در خلال روز صورت گیرند مثل حمله به پایگاه پلیس ولی حملات نوع دیگر شبانه هستند که برای چریک مناسب‌ترند. آسیب‌پذیرترین مراکز برای حمله عبارتند از: (۱) مؤسسات اعتباری؛ (۲) شرکت‌های تجاری و صنعتی، از جمله تولید اسلحه و مواد منفجره؛ (۳) مؤسسات نظامی؛ (۴) ژاندارمری‌ها و پاسگاه‌های پلیس؛ (۵) زندان؛ (۶) اموال دولتی؛ (۷) رسانه‌های ارتباط جمعی؛ (۸) شرکت‌ها و املاک متعلق به امپریالیسم؛ (۹) وسایل نقلیه دولتی، از جمله وسایل نقلیه نظامی و پلیس، کامیون‌ها، خودروهای زرهی، حامل‌های پول و... (Marighella, 2008: 30).

حمله به کلانتری قلهک اولین تهاجم تیمی از سوی فداییان خلق در تهران بوده و اعضا قبل از این عمل هیچ تجربه مسلحانه‌ای در شهر نداشتند. در این عملیات که در ۱۴ فروردین ۱۳۵۰ انجام شد، گروه به رهبری احمدزاده توانست چند تن از نیروهای کلانتری را به کام مرگ بکشد و با استفاده از کوکتل مولوتف محوطه کلانتری را به آتش بکشد (چریک‌های فدایی خلق، ۱۳۵۱: ۸).

از دیگر اقدامات سازمان، مصادره موجودی بانک ملی شعبه آیزنهاور در ۲۵ اردیبهشت ۱۳۵۰ بود که این گونه عملیات‌ها علاوه بر جنبه عمومی آن، بسیار به رفع نیازهای مالی سازمان کمک می‌کرد. مصادره وجوه اتمبیل حمل پول بانک بازرگانی در ۱۴ بهمن ۱۳۵۰ نیز در همین راستا بوده است. در آن روز، یک تیم از چریک‌های شهری کلیه وجوه یک ماشین مسلح حمل پول که وجوه بانک بازرگانی شعبه کشتارگاه را به شعبه رباط کریم حمل می‌کرد، مصادره نموده و یک افسر شهربانی که دخالت کرده بود نیز نابود کرده و خود بدون تلفات با موفقیت کامل به پایگاه تیمی مراجعه نمودند (نوزده بهمن، تیرماه ۱۳۵۱: ۱).



البته درگیری‌ها تنها به تهاجم و حمله از سوی سازمان منتهی نمی‌شد بلکه در بسیاری موارد درگیری‌ها مربوط به کشف پایگاه‌های سازمان در نقاط مختلف می‌شد و در این میان زدوخوردهایی میان طرفین صورت می‌گرفت؛ به‌عنوان مثال درگیری واحد آموزشی چریکی در کرج (اردیبهشت ۱۳۵۴) و یا درگیری در تبریز که در بامداد روز ششم بهمن‌ماه ۱۳۵۴ میان یک واحد از رزمندگان سازمان با نیروهای انتظامی در تبریز روی داد. علت این درگیری کشف محل پایگاه فدایی‌ها بوده است (نبرد خلق، خرداد ۱۳۵۵: ۱۱۲)؛ و یا درگیری‌ای که در خیابان‌های مشهد روی داد؛ در شب ۱۷ مرداد ۱۳۵۴ هنگامی که دو تن از اعضای سازمان مشغول حمل مقداری وسایل سازمانی بودند مورد شک گشتی‌های پلیس مشهد قرار می‌گیرند و زمانی که دو مأمور قصد بازرسی ساک‌ها را داشتند، توسط فدایی‌ها کشته می‌شوند و چریک‌ها موفق شدند از مهلکه جان سالم به در ببرند (همان: ۱۱۶). مشابه همین رخداد در ۲۰ خرداد ۱۳۵۴ طی یک درگیری در شهر گرگان میان یک چریک فدایی با مأموران شهر به وقوع پیوست که چریک توانست در یک زد و خورد، خود را از آن منطقه نجات دهد (همان: ۱۲۰).

محاصره یک خانه تیمی در شهر شاهپور (۱۳۵۰/۰۶/۱۸)، جنگ و گریز در بیابان‌های جنوب غربی تهران (۱۳۵۰/۰۶/۱۹)، محاصره خانه مهرآباد (۱۳۵۰/۰۶/۱۹)، حادثه خیابان ابطحی در پی محاصره یکی از منازل تیمی واقع در سه‌راه آذری (۱۳۵۰/۰۷/۰۹)، درگیری با پلیس در محل تقاطع خیابان‌های امیری و باباییان (۱۳۵۰/۰۷/۱۳)، محاصره خانه تیمی خیابان سلیمانیه (۱۳۵۱/۰۵/۰۲) و بسیاری موارد دیگر که ذکر همه آن‌ها در این مقال نمی‌گنجد از نمونه‌های دیگر این درگیری‌های شهری هستند.

### ب) خرابکاری

هدف از خرابکاری، تخریب و انهدام است و می‌تواند توسط یک گروه کوچک و حتی یک نفر انجام شود. مشخص‌ترین فرم‌های خرابکاری دینامیت‌گذاری و بمب‌گذاری، آتش زدن و مین‌گذاری است (ماریگلا، ۱۳۴۸: ۴۰).

انفجار پاسگاه راهنمایی منیریه جزو اولین خرابکاری‌هایی به شمار می‌رود که در محیط شهری به انجام رسید. این عملیات در ۱۹ شهریور ۱۳۵۰ انجام شد. دلیل سازمان برای انجام عملیات فوق این بود که از مدتی اداره راهنمایی پلیس میزان جرایم رانندگی را افزایش داده و بی‌جهت رانندگان تاکسی و وانت را جریمه می‌کرد و مزاحم آن‌ها می‌شد و به همین دلیل

فداییان در مقام پیشاهنگان خلق، برنامه انتقام این قشر از جامعه را، از پلیس راهنمایی تهیه کرده بود (چریک‌های فدایی خلق، ۱۳۵۱: ۶۷).

نکته قابل ذکر این است که بسیاری از مواردی که منجر به خرابکاری از جانب سازمان شده بود، در رویدادها یا سالروز وقایع رخ می‌داد. مثلاً در جریان برگزاری جشن‌های ۲۵۰۰ ساله، فداییان در تلاش برای انجام سلسله عملیات‌هایی برای ضربه به رژیم بودند اما بعضی از طرح‌های آنان با شکست مواجه شد اما توانستند در روز ۲۴ مهر ۱۳۵۰ که میهمانان خارجی از شیراز به تهران وارد شدند، با هدف ایجاد خاموشی در تهران، دو دکل برق کن و جاده هاشم‌آباد را منفجر کنند که هر دو عملیات به علت خطاهای محاسباتی در اندازه مواد منفجره و... خسارات ضعیفی وارد آورد و به سقوط دکل نیانجامید (صدرشیرازی، ۱۳۹۵: ۱۵۴).

در اثنای سفر نیکسون به تهران حداقل ۹ بمب در نقاط مختلف شهر منفجر شد و در همین سفر، پیش از عزیمت نیکسون و شاه به آرامگاه رضاشاه نیز در آن محل بمبی منفجر کردند که همین امر سبب شد که آن مراسم با ۴۵ دقیقه تأخیر برگزار شود. به همین مناسبت در اماکن مختلفی از جمله میدان شاه، کارخانه پرسی کولا، ساختمان اداره اطلاعات سفارت آمریکا، مجله «این هفته»، ساختمان شورای فرهنگی بریتانیا و... انفجارهایی صورت گرفت (نوزده بهمن، تیرماه ۱۳۵۱: ۵-۳). در جریان سفر سلطان قابوس به ایران در اسفندماه ۱۳۵۲ نیز بمبی در ۲۰۰ متری سفارت عمان، یک بمب در کارخانه لندور انگلیس و یک بمب در نزدیکی سفارت انگلستان منفجر گردید (میثمی، ۱۳۸۴: ۳۵۱).

و یا در سالروز واقعه سیهکل، سازمان هر سال دست به انفجار مراکزی می‌زد که مهم‌ترین نمونه آن در سال ۱۳۵۳ به انجام رسید:

۱. انفجار پاسگاه ژاندارمری سلیمانیه در تهران در ساعت ۲۱:۱۰ شامگاه روز ۱۹ بهمن؛

۲. انفجار پایگاه گروهان ژاندارمری لاهیجان در ساعت ۲۲ شامگاه ۱۹ بهمن؛

۳. انفجار استانداری خراسان در ساعت ۱۹:۳۰ شامگاه ۲۱ بهمن؛

۴. انفجار شهربانی بابل در ساعت ۲۰:۳۰ شامگاه ۲۲ بهمن (نبرد خلق، اسفند ۱۳۵۳: ۱).

در اواخر این سال یعنی در ۲۷ اسفند ۱۳۵۳ دو مرکز سازمان امنیت در تهران به وسیله بمب‌های نیرومندی منفجر شد؛ یکی از این انفجارها در مقر اصلی ساواک و دیگری در یکی از خانه‌های پنهانی سازمان امنیت صورت گرفت (صدرشیرازی، ۱۳۹۵: ۱۷۴).

در روز ۱۲ اردیبهشت ۱۳۵۴ ساختمان اداره کار استان خراسان، با انفجار بمب نیرومندی که توسط یک واحد از رزمندگان سازمان کار گذاشته شده بود در هم پیچیده شد. این عمل

| عملکرد سازمان چریک‌های فدایی خلق علیه حکومت پهلوی ... | ۱۱۷

به مناسبت روز جهان کارگر و به نیت اعتراض مسلحانه به ظلم و اجحاف بی‌حد وزارت کار نسبت به کارگران زحمتکش استان خراسان صورت گرفت (نبرد خلق، خرداد ۱۳۵۵: ۱۱۸).

### ج) اعدام انقلابی

منظور از اعدام انقلابی این است که در مورد افرادی نظیر جاسوسان، عناصر مزدور رژیم، شکنجه‌گران، عمال فاشیست حکومت که جنایاتی علیه میهن‌پرستان مرتکب شده یا برای دستگیری آنان کوشش نموده‌اند و نیز جاسوسان اداره پلیس، موضع خشنی اتخاذ نموده و مجازات مرگ درباره آن‌ها اعمال شود. اعدام چنین افرادی باید کاملاً پنهانی و مخفیانه صورت گیرد و تعداد هرچه کمتر رفقای چریکی در آن شرکت جویند؛ اغلب یک نفر تک‌تیرانداز گمنام و صبور که در اختفای کامل و آرامش بسیار عمل کند می‌تواند در این امر اقدام کند (ماریگلا، ۱۳۴۸: ۳۹).

می‌توان گفت که مهم‌ترین اعدام انقلابی که توسط فداییان خلق انجام گرفت، ترور سرلشکر ضیاءالدین فرسیو، رئیس دادرسی ارتش، در ۱۶ فروردین ۱۳۵۰ بود. فرسیو که به تازگی جایگزین سرتیب بهزادی شده بود و اعضای گروه جنگل را محاکمه کرد، توسط بازماندگان گروه جنگل ترور شد (نادری، ۱۳۸۷: ۳۳۰).

سوژه بعدی سازمان، محمدصادق فاتح یزدی صاحب کارخانه «جهان‌چیت» کرج بود که در ۲۰ مرداد ۱۳۵۳ اعدام انقلابی شد. همان روز سازمان در اعلامیه‌ای چنین نوشت: «دادگاه انقلابی خلق، فاتح را به خاطر نقش مؤثری که در کشتار کارگران جهان‌چیت به عهده داشت و به خاطر حق‌کشی‌های ظالمانه‌اش در حق کارگران به مرگ محکوم کرد» (نبرد خلق، مرداد ۱۳۵۳: ۱۵).

یکی دیگر از اعدام‌های انقلابی سازمان، مربوط به ترور سرگرد علینقلی نیک‌طبع مأمور عالی‌رتبه اطلاعات شهربانی و سازمان امنیت و سربازجوی معروف کمیته ضدخوابکاری در دی‌ماه ۱۳۵۳ می‌شود (نبرد خلق، آبان ۱۳۵۶: ۱۱). عملیات ترور او از آبان همان سال طرح‌ریزی شد اما به علل مختلف از جمله اخلال در بمب و همچنین برهم خوردن نظم کاری نیک‌طبع، که بعداً متوجه شدند به دلیل امتحانات پایانی دختر محصل او بود، تصمیم گرفتند عملیات را تا پایان این امتحانات به تعویق بیندازند. لذا سرانجام در ۹ دی ۱۳۵۳ نیک‌طبع توسط سازمان اعدام انقلابی شد.

اعدام انقلابی سروان یداله نوروزی فرمانده گارد دانشگاه صنعتی ۱۲ اسفند ۱۳۵۳؛ اعدام انقلابی عباس شهریاری (اسلامی) معروف به مرد هزار چهره که با ساواک همکاری داشته در ۱۴ اسفند ۱۳۵۳ و اعدام انقلابی ابراهیم نوشیروان پور از اعضای سابق گروه جنگل که از نظر فدایی‌ها تن به خیانت داده بود در ۳۱ اردیبهشت‌ماه ۱۳۵۴، از مهم‌ترین طرح‌ها برای حذف فیزیکی دشمنان سازمان بود.

#### د) تبلیغات مسلحانه

تبلیغ مسلحانه در واقع بازتاب کلیه اعمالی است که چریک شهر انجام می‌دهد و وسایل مدرن ارتباط جمعی با اعلان آنچه انقلابیون انجام می‌دهند، به اطلاع‌رسانی و نیز قهرمان‌سازی می‌پردازند و به نوعی جنگ روانی را علیه رژیم آغاز می‌کنند.

عملیات سیاهکل نتوانست به اهداف خود دست یابد اما سازمان در بعد تبلیغاتی به خوبی توانست از آن بهره‌برداری کند و به حماسه‌سراییه‌های بسیار اغراق‌آمیز پردازد. اسامی «انتشارات سیاهکل»، «انتشارات ۱۹ بهمن»، نشریه «۱۹ بهمن»، گروه منشعب «۱۹ بهمن»، انتشار آثار هنری چون تابلو نقاشی «سیاهکل» توسط بیژن جزنی و مجموعه شعر و نیز تلاش‌های سازمان در سالگردهای این رویداد از جمله انفجارهای رویداده در چهارمین سالگرد آن در سلیمانیه، گواه جایگاه این عملیات در سازمان است (صدرشیرازی، ۱۳۹۵: ۹۷). دامنه‌های تبلیغاتی این واقعه حتی به حوزه موسیقی و سینما هم کشیده شد؛ فیلم «گوزن‌ها» محصول ۱۳۵۳ بارزترین نمونه آن است.

یکی از نمونه‌های دیگر اغراق در تبلیغات از سوی سازمان به ماجرای سفر سلطان قابوس به تهران بازمی‌گردد که بدان پرداخته شد. این عملیات‌ها به صورت مشترک با سازمان مجاهدین خلق انجام گرفت ولی فداییان در اعلامیه خود به بزرگنمایی دستاورد خود پرداختند به طوری که نارضایتی برخی از اعضای مجاهدین را در پی داشت. میثمی از اعضای مجاهدین پیش از انقلاب؛ در این باره بیان می‌کند: «بنا بود یک اعلامیه مشترک از جانب فدایی‌ها و مجاهدین منتشر شود، ما هم لیست انفجارها را نوشتیم. فدایی‌ها دو تا از انفجارات ما را نوشتند و انفجارات خودشان را هم خیلی بیشتر اغراق کردند» (میثمی، ۱۳۸۴: ۳۵۲).

جدول ۱: عملکرد فداییان خلق در مبارزات چریکی شهری

ردیف	شیوه عمل	مهم‌ترین اقدامات سازمان
۱	تهاجم	حمله به کلانتری قلهک (۱۳۵۰/۰۱/۱۴)، مصادره موجودی بانک ملی شعبه آیزنهاور (۱۳۵۰/۰۲/۲۵)، مصادره وجوه حمل پول بانک بازرگانی (۱۳۵۰/۱۱/۱۴).
۲	خرابکاری	سلسله انفجارها در اثنای سفر ریچارد نیکسون به ایران (۱۳۵۱/۰۳)، سلسله انفجارها در اثنای سفر سلطان قابوس به ایران (۱۳۵۲/۱۲)، انفجار پاسگاه راهنمایی منیریه (۱۳۵۰/۰۶/۱۹)، انفجار خطوط جریان برق (۱۳۵۳/۰۷/۲۴)، انفجار پاسگاه ژاندارمری سلیمانیه تهران (۱۳۵۳/۱۱/۱۹)، انفجار پایگاه گروهان ژاندارمری لاهیجان (۱۳۵۳/۱۱/۱۹)، انفجار استانداری خراسان (۱۳۵۳/۱۱/۲۱)، انفجار شهربانی بابل (۱۳۵۳/۱۱/۲۲)، انفجار دو مرکز سازمان امنیت (۱۳۵۳/۱۲/۲۷)، انفجار در ساختمان اداره کار استان خراسان (۱۳۵۴/۰۲/۱۲).
۳	اعدام انقلابی	سرلشکر ضیاءالدین فرسیو (۱۳۵۰/۰۱/۱۶)، محمدصادق فاتح یزدی (۱۳۵۳/۰۵/۲۰)، سرگرد علیتقی نیک‌طبع (۱۳۵۳/۱۰/۰۹)، سروان یداله نوروزی (۱۳۵۳/۱۲/۱۲)، عباس شهریاری (۱۳۵۳/۱۲/۱۴)، ابراهیم نوشیروان‌پور (۱۳۵۴/۰۲/۳۱).
۴	تبلیغات مسلحانه	از طریق توزیع نشریات و اعلامیه‌ها، سرودن اشعار در مورد حماسه‌آفرینی و جان‌فشانی چریک‌های فدایی، تأثیرپذیری جامعه هنری و ادبی ایران از رویدادهایی مانند سیاهکل و...

(منبع: نگارندگان، ۱۴۰۰)

## نتیجه‌گیری

سازمان چریک‌های فدایی خلق به دلیل اتخاذ رویکردی چریکی و قهرآمیز، بیش از سایر گروه‌ها و احزاب مخالف حکومت به محیط و مکان جغرافیایی جهت انجام فعالیت‌های مبارزاتی وابسته بود. این سازمان قبل و بعد از تأسیس خود، در شهر و روستا عملیات‌هایی را علیه رژیم پهلوی طرح‌ریزی و اجرا کرد که برخی از آن‌ها با موفقیت و برخی دیگر با شکست همراه بود. هرچند مبارزاتی هم که از سوی نیروهای انتظامی و امنیتی سرکوب می‌شد، موجی از تبلیغات و بزرگ‌نمایی را توسط فدایی‌ها به همراه داشت به طوری که موجب حساسیت بیشتر دستگاه حاکمه می‌شد.

نخستین پرسش تحقیق کنونی این بود که «چه عواملی سبب شد فداییان خلق، جنگ چریکی در شهر را در اولویت مبارزات خود قرار دهند؟» همان‌طور که در صفحات پیشین

شرح داده شد، چهار عامل عمده در این مکان‌گزینی نقش داشتند: شکست عملیات سیاهکل که در کوه و روستا انجام شده بود، ویژگی‌های کالبدی - فضایی منحصر به فرد شهرها، تأثیرپذیری از گروه‌های چریکی شهری در سایر کشورهای انقلابی مانند برزیل و در نهایت محوریت گروه پویان - احمدزاده که بر کار چریکی در شهر بیش از روستا تأکید می‌کردند. از ابتدای دهه ۱۳۵۰ فعالیت‌های چریکی شهری سازمان آغاز شد. شهر به علت وجود تراکم فضای انسانی و ازدحام جمعیتی بالا، بستر مناسبی را جهت جنگ و گریز شهری به چریک می‌داد و این امکان را فراهم می‌کرد که مبارزین با ریسک نسبتاً پایین دستگیری از سوی نیروهای انتظامی، عملیات‌های مقطعی و ناگهانی را سازماندهی کنند.

در پاسخ به این سؤال که «چریک‌های فدایی خلق چه عملکردی در زمینه جنگ چریکی شهری علیه حکومت پهلوی از خود نشان دادند؟» طبق یافته‌های تحقیق این نتیجه حاصل شده است که فارغ از بحث مشروعیت یا عدم مشروعیت مبارزه مسلحانه و جایگاه اجتماعی و فرهنگی آن نزد مردم ایران، فداییان خلق توانستند در چهار شیوه عمل تهاجم، خرابکاری، اعدام انقلابی و تبلیغات مسلحانه که در این پژوهش به آن‌ها پرداخته شد، به‌ویژه در اوایل دهه ۱۳۵۰ به موفقیت‌های چشمگیری دست یابند؛ طبق بررسی‌های به عمل آمده مهم‌ترین دستاورد سازمان در چهار نوع فعالیت فوق‌الذکر عبارت بود از: ۳ حمله و تهاجم، ۱۰ عملیات خرابکارانه و ۶ اعدام انقلابی موفق، که فداییان با استفاده تبلیغاتی از این پیروزی‌ها، به‌وسیله اعلامیه، شعر، سرود، آثار هنری و... به ترویج مبارزه مسلحانه بر علیه رژیم پهلوی می‌پرداختند. از بین این چهار نوع شیوه عمل، به نظر می‌رسد که عملیات‌های خرابکاری به دلیل درصد موفقیت بالا، ریسک کمتر و اثر تبلیغاتی مناسب، در مرکز توجه سازمان قرار داشته است.

## فهرست منابع و مآخذ:

- احمدزاده، مسعود (۱۳۵۸)، مبارزه مسلحانه هم استراتژی هم تاکتیک، بی‌جا: انتشارات سازمان‌های جبهه ملی ایران خارج از کشور (بخش خاورمیانه).
- احمدی حاجیکلائی، حمید (۱۳۸۷). جریان‌شناسی چپ در ایران، چاپ اول، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- اشرف، حمید (۱۳۵۰). تحلیل یک سال مبارزه چریکی در شهر و کوه، بی‌جا: انتشارات سازمان‌های جبهه ملی ایران خارج از کشور (بخش خاورمیانه).
- اشرف، حمید (۱۳۵۷). جمع‌بندی سه‌ساله، چاپ اول، تهران: انتشارات نگاه.
- اشرف، حمید (۱۳۹۸). حماسه سیاهکل. چاپ دوم، تهران: انتشارات نگاه.
- آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۴). ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی ولیلایی، چاپ یازدهم، تهران: نشر نی.
- بهروز، مازیار (۱۳۸۴). شورشیان آرمانخواه، چاپ هشتم، تهران: انتشارات ققنوس.
- پوراحمد، احمد (۱۳۹۳). قلمرو و فلسفه جغرافیا، چاپ هفتم، تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- جزنی، بیژن (۱۳۴۶). جنبش ضد استعماری، بی‌جا: انتشارات سازمان چریک‌های فدایی خلق
- چریک‌های فدایی خلق (۱۳۵۱). پاره‌ای از تجربیات جنگ چریکی شهری در ایران، چاپ دوم، بی‌جا: سازمان‌های جبهه ملی ایران خارج از کشور (بخش خاورمیانه).
- چریک‌های فدایی خلق (۱۳۵۳)، آموزش‌هایی برای جنگ چریکی در شهر، بی‌جا: انتشارات سازمان‌های جبهه ملی ایران خارج از کشور (بخش خاورمیانه).
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۰). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، چاپ سوم، تهران: انتشارات پاپلی.
- حسن‌زاده، اسماعیل (۱۳۸۳). دیدگاه‌ها و موضع‌گیری‌های سازمان چریک‌های فدایی خلق در قبال انقلاب اسلامی. پژوهشنامه متین، دوره هفتم (شماره ۲۶)، ۴۵-۷۰.
- حسنی، مجتبی (۱۳۸۸). مبانی نظری سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران در دوران محمدرضا پهلوی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تاریخ انقلاب اسلامی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره).
- سام‌دلیری، کاظم؛ شهبازی، بهروز (۱۳۹۱). انقلاب؛ چرا و چگونه بازخوانی ایدئولوژی انقلابی احزاب چپ دوره پهلوی. فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی، دوره چهارم، شماره ۱، صص ۲۳-۱.
- صدرشیرازی، محمدعلی (۱۳۹۵). سازمان چریک‌های فدایی خلق، چاپ اول، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- عزتی، عزت‌الله (۱۳۹۳). ژئواستراتژی و قرن بیست‌ویکم، چاپ هشتم، تهران: انتشارات سمت.

- قدسی‌زاد، پروین؛ یزدانی، سهراب؛ شیخ‌نوری، محمدمیر شیخ‌نوری (۱۳۸۹). ماهیت دولت پهلوی دوم از دیدگاه حزب توده ایران و سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران (۱۳۳۲-۱۳۵۷). فصلنامه تاریخ اسلام و ایران، سال بیستم، شماره ۶ (پیاپی ۸۵)، ۱۶۱-۱۲۹.
- لطفیان، سعیده (۱۳۹۳). استراتژی و روش‌های برنامه‌ریزی استراتژیک، چاپ ششم، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- ماریگلا، کارلوس (۱۳۴۸). جزوه جنگ چریک شهری، بی‌جا: انتشارات داس.
- میثمی، لطف‌الله (۱۳۸۴). آن‌ها که رفتند، چاپ دوم، تهران: نشر صمدیه.
- نادری، محمود (۱۳۸۷). چریک‌های فدایی خلق، ج ۱، چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- نبرد خلق (۱۳۵۳). اعدام یکی از دشمنان جنایتکار طبقه کارگر، شماره ۴، مردادماه، ارگان سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران.
- نبرد خلق (۱۳۵۳). گرامی‌باد ۱۹ بهمن سالروز رستاخیز سیاهکل، ضمیمه اسفندماه، ارگان سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران.
- نبرد خلق (۱۳۵۵). تبلیغ مسلحانه محور تمام اشکال مبارزاتی خلق ما، شماره ۷، خردادماه، ارگان سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران.
- نبرد خلق (۱۳۵۶). مختصری درباره اثرات اجتماعی اعدام انقلابی فاتح، چاپ دوم، شماره ۵، آبان‌ماه، ارگان سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران.
- نشست عمومی سازمان (۱۳۶۴). اساسنامه چریک‌های فدایی خلق ایران، نسخه الکترونیکی، آلمان: انتشارات چریک‌های فدایی خلق ایران (ارتش رهایی‌بخش خلق‌های ایران).
- نوزده بهمن (۱۳۵۱). عملیات مسلحانه چریک‌ها، شماره ۳، تیرماه.
- نوزده بهمن (۱۳۵۵). چگونه مبارزه مسلحانه توده‌ای می‌شود، چاپ دوم، شماره ۲، تیرماه.
- Howard, A. J. (1972). Urban Guerrilla Warfare in a Democratic Society, *Medicine, Science and the Law* Volume: 12 Issue: 4, pp 231-243.
- Kalyanaraman, S (2003). Conceptualisations of Guerrilla warfare, *Strategic Analysis*, 27:2, pp 172-185.
- Marighella, Carlos (1971). Appendix - Minimanual of the urban guerrilla, *The Adelphi Papers*, 11:79, pp 20-42.
- Stibbe, Phil (2013). When did Guerrilla Warfare Become Truly Revolutionary? *E-International Relations*, pp 1-11.
- Williams, John W. (1989). Carlos Marighela: The father of urban guerrilla warfare, *Terrorism*, 12:1, pp 1-20.



**THE HISTORICAL STUDY OF WAR**  
Scientific Journal, Scientific Research Article  
Vol. 5, Issue 3, No.17, autumn 2021

## **Performance of the Organization of Iranian People's Fedai Guerrillas against Pahlavi Rule in Urban Guerrilla Wars**

*Masoumeh Dehghan; \*Arash Nasiri Zarghani\*\**

### **Abstract**

Guerrilla fight in the twentieth century was considered as an important strategy for some political groups and organizations across different countries like China, Cuba, Algeria, Brazil, and Iran. Guerrilla fight is directly linked to a geographical place. Therefore, cities and villages are regarded as the main places for the operation of partisan battles. In Iran, some groups adopting an armed policy and guerrilla strategy embarked on combatting the Pahlavi Regime, among which the Organization of Iranian People's Fedai Guerrillas (OIPFG) can be considered as the initiator of this action in practice. The present research aimed to identify the factors making Iranian People's Fedai Guerrillas choose cities as their places of priority for the guerrilla warfare and the results of their performance in their urban guerrilla warfare against Pahlavi Regime. The findings of this study using a descriptive-analytical approach and based on documents and library texts show that the following four major factors made the OIPFG centralize its activities in the urban areas: the failure in Siah'kal operation, physical-spatial features of cities, the centrality of the Pooyan-Ahmadzadeh group in the OIPFG, and the emulation of successful patterns of urban guerrilla warfare in other countries. Furthermore, the performance of the OIPFG shows that after their failure in Siah'kal and the transfer of their activities to the cities, guerrilla battles gained more success in four ways of assaults, sabotage, revolutionary executions and armed propaganda.

**Keywords:** Iranian People's Fedai Guerrillas, guerrilla fight, urban guerrilla warfare, city, village.

---

\* Corresponding author: Assistant Professor, Shiraz University; Email: ma.dehghan@shirazu.ac.ir

\*\* MA, Department of Political Geography, Faculty of Geography, University of Tehran; Email: arashnasiri56@gmail.com

[Received: June 7, 2021; Accepted: October 17, 2021] DOI:10.29252/HSOW.5.3.99]